Diyalog 2025/ 1: 80-100 (Research Article)

Dişil Sesin İzinde: Christa Wolf'un Medea İmgesinin Dişil Yazı Çözümlemesi [1]

Semra Öğretmen Aslan, Van – Yıldız Aydın, İzmir

https://doi.org/10.37583/diyalog.1714911

Öz

Feminist eleştirinin çıktılarından biri yazınsal yapıtların yeniden okunarak kadınların eril bakış açısıyla inşa edilen imgelerini ortaya çıkarmak olmuştur. Bununla birlikte kadın bakış açısını, kadın deneyimlerini, kadın dünyasını temel alan dişil yazı kuramı gelişmiştir ki bu kadınların kendilerini öznel bir şekilde aktarabilecekleri bir yazma biçimidir. Buna göre kadınlar dişil bir dille arzularını, duygularını, öznelliklerini, bedenlerini yazacak, eril inşa söylemleri ve imgeleri yapısöküme uğratacaklardır. Doğu Alman Yazınının önde gelen kadın yazarlarından Christa Wolf, yaşanan bu gelişmelerin etkisiyle Medea'nın çocuk katili, kardeş katili, hain, dehşet saçan, kötü büyücü, barbar, vahşi gibi günümüze kadar aktarılan olumsuz imgelerini sorunsallaştırmış ve süreç içerisinde yitirdiği insanlara şifa dağıtan, onları gençleştiren, bitkileri tanıyan, hayvanların dilinden anlayan, iyi büyücü gibi olumlu imgelerini tekrar gün yüzüne çıkarmayı, dişil sesin izini sürerek kök-Medea'ya ulaşmayı hedeflemiştir. Dahası kurban-günah keçisi örgesi üzerinden onu tüm olumsuz nitelemelerden arındırmaya, suçlamalardan aklamaya, eril söylemler ve aktarımlarla elinden alınan itibarını iade etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada *Medea. Stimmen* adlı yapıtından ve buna yönelik ek çalışmalarından hareketle Christa Wolf'un bir kadın yazar olarak Medea'yı nasıl okuduğu, yapısöküme uğrattığı ve yeniden inşa ettiği dişil yazı bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Christa Wolf, Medea, Günah Keçisi, Kadın İmgesi, Dişil Yazı.*

Abstract

Tracing the Feminine Voice: A Feminine Writing Analysis of Christa Wolf's Medea Image

One of the outcomes of feminist criticism has been to reveal the images of women constructed from a masculine perspective by re-reading literary works. In addition, a theory of feminine writing has developed, based on the female perspective, female experiences, and the female world, which allows women to express themselves in a subjective way. Accordingly, women would write their desires, emotions, subjectivity, and bodies in a feminine language, deconstructing masculine constructed discourses and images. Christa Wolf, one of the leading women writers of East German Literature, problematized the negative images of Medea such as child murderer, fratricide, traitor, terrorizer, evil sorceress, barbarian, and savage, which have been transmitted to the present day under the influence of these developments. She aimed to resurface her positive images such as healing people, rejuvenating, knowing plants, understanding the language of animals and being a good sorceress, which were lost in the process, and to reach the root-Medea by tracing

Einsendedatum: 13.03.2025 Freigabe zur Veröffentlichung: 17.06.2025

[1] Bu makale birinci yazarın, ikinci yazarın danışmanlığında yaptığı "Mitos Yansımaları: Christa Wolf'un *Kassandra* ve *Medea. Stimmen* adlı Mitos Çalışmalarında Kadın İmgesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

the feminine voice. Moreover, through the victim-scapegoat motif, she sought to purify Medea from all negative characterizations, exonerate her from accusations, and restore her reputation that had been taken away by masculine discourses and transmissions. Using *Medea. Stimmen* and her additional works, this study will examine how Christa Wolf, as a woman writer, reads, deconstructs, and reconstructs Medea in the context of feminine writing.

***Keywords**: Christa Wolf, Medea, scapegoat, female image, feminine writing.*

EXTENDED ABSTRACT

The reason why Medea, the barbarian, savage woman of classical Greek mythology, who slaughters her children, betrays her father, is a traitor, fratricide, evil sorceress, barbarian, and savage, has been passed down to the present day in this way based on Euripides. Euripides, who elaborated on the Medea myth in detail and even named his work "Medea", introduced a strong, brave, and fearless woman to world literature, making her known. However, he also attributed a series of negative images to her. Under the influence of him, Medea lost all her positive attributes and became associated with negative images.

Christa Wolf's (1929–2011), one of the controversial female writers of East German literature, interest in Medea related to the historical and political conditions of her time. After the fall of the Berlin Wall and the reunification of East and West Germany, a crisis environment emerged, and Christa Wolf was affected by this environment. She found herself at the center of criticism and debate. Drawing on her experiences, she began to reflect on why people, especially in times of crisis and chaos, need victims and scapegoats, and she identified herself with Medea. According to her, Medea, as a woman, is a victim of the patriarchal system, subjected to slander, unfairly accused, and chosen as a scapegoat. *Medea. Stimmen* is based on exonerating Medea, cleansing her from slanders, and restoring her reputation and dignity, which were taken away from her. Moreover, it is a multi-layered, polyphonic work that listens to the woman's voice, delves into her inner world, reflects her feminine experiences, and subverts her monstrous images.

Feminine writing (écriture féminine) is a theoretical and literary approach with a critical and deconstructive perspective developed by post-structuralist French feminist theorists Hélène Cixous, Luce Irigaray, and Julia Kristeva. It is also a form of writing through which women can express themselves subjectively from a female perspective. It is a polyphonic, multi-layered poetic language that values rhythm, musicality, and emotion. It seeks to deconstruct and overthrow the masculine language centered on the phallus, based on the law of the father, hierarchical, and built on binary oppositions. It aims to reveal the semiotic in the symbolic order, disrupt fixed meanings, and create true female representations based on feminine experiences. Within this framework, women would push the boundaries of language by writing about their bodies, desires, emotions, and experiences, thus putting an end to the masculine domination of language.

Christa Wolf's Medea approach, which adopts a female perspective, delves into the inner world of women, foregrounds feminine experiences, amplifies the female voice, and engages with women's daily lives, aligns closely with the theory of feminine writing. On one hand, as a feminist critic, she deciphers the history of a patriarchal culture that marginalizes, oppresses, and objectifies women, while on the other hand, she concretely demonstrates that a woman's approach to the acts of seeing, reading, and writing, based on her feminine experiences, differs from the traditional-masculine one. She does not accept woman stereotypes and images, but instead, engages in a struggle with them and seeks to correct the image. She exhibits the attitude of a woman reader and writer who objects, questions, and resists. She demythologizes mythical elements structured from a masculine perspective, with the support of historical and cultural studies. Through a deconstructive reading, she overturns negative images of Medea, shatters and shows that meaning is not fixed and can change. She lifts the patriarchal veil over Medea and reveals the root-Medea.

In *Medea. Stimmen,* Medea is neither savage nor barbaric. Her foreignness, her origins from the East, and the matrilineal traces in her culture, lifestyle, and thought make her a barbarian/savage in the patriarchal system. She is not an evil sorceress; rather, she is a healer who dispenses healing, understands plants, has the power to influence people and animals, possesses positive qualities, and offers wise advice. She is not a woman consumed by jealousy and revenge; on the contrary, she is a woman who has been betrayed, slandered, and ostracized. She is not a child killer; instead, she is a mother whose children were killed by patriarchy. All the incidents attributed to her are baseless. She has been chosen as a scapegoat in relation to being other and a source of fear that threatens power. She is anti-power, rejecting male domination and gender roles, holding different values. Therefore, she functions disruptively within the patriarchal system. As a result, this novel is a feminine writing practice that overturns traditional patterns, disrupts the masculine mechanism, deconstructs fixed meanings, and does not exclude the feminine.

Giriş

Doğu Alman Yazınının tartışmalı kadın yazarlarından biri olan Christa Wolf'un (1929-2011) mitsel bir kadın figür olan Medea'ya yönelik ilgisi, içinde bulunduğu dönemin tarihsel ve siyasal koşullarıyla ilişkili olarak gelişmiştir. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından 1990'da Doğu ile Batı Almanya'nın tekrar birleşmesiyle yaşanan ekinsel ve siyasal buhrandan Christa Wolf da payına düşeni almış (Krischel 2003: 16-17) ve kendisini eleştirilerin ve tartışmaların odağında bulmuştur (Aydın 2006: 125-126). Bu durumun başlamasına neden olan 1979'da yazdığı ama birleşimden sonra yayımladığı *Was bleibt* adlı öyküsüdür. Eleştiriler, öz yaşamsal özellikler taşıyan bu öykünün aynı zamanda doğrudan bir Doğu Almanya eleştirisi olduğu, fakat Wolf'un onu yazıldığı tarihte yayımlatmak yerine neden Doğu Almanya'nın yıkılmasını beklediği yönündedir (Janke 2010: 62). Söz konusu eleştirilere bir de kısa bir süre Stasi[2] için çalıştığı bilgisi eklenir (Krischel 2003: 18). Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinin ardından Wolf'a ait Stasi dosyalarının ortaya çıkmasıyla tartışmalar zirveye ulaşır.[3] Söz konusu bu belgelerde önemli bilgiler vermediği, kimseyi ihbar etmediği, bu yüzden Stasi ile ilişkisinin kısa sürede kesildiği görülse de eleştirel saldırılara uğramaktan kaçamaz (Baumer 1996: 94; Emmerich 2000: 474-475) ve karalama kampanyasına maruz kalır (Aydın 2006: 128). Bu süreçte yaşadıklarından yola çıkarak insanların neden özellikle buhran ve kargaşa anlarında kurbanlara ihtiyaç duydukları, sürekli günah keçileri aradıkları gibi toplumsal sorunlar üzerine eğilmeye başlamış ve bu sorular kendisini Medea üzerine araştırma yapmaya yöneltmiştir (Wolf 1999b: 165).

Christa Wolf'a göre insanlar benzer durumlarda benzer temel davranışlar sergiledikleri sürece, ilksel toplumlar örnekçe olarak kullanılabilir ve çok eskilerde kalmış gibi görünen mitsel figürlerden çağdaş sorunlara dair bir şeyler çıkartılabilir (Wolf 2000b: 75-76). Mitolojiyi yazınsal yapıtlarında bir kalıp olarak kullanan Wolf için mitos her şeyden önce bir örnekçe ortaya koymaktadır. Bu örnekçe çağdaş dönemin kendi deneyimlerini içerisine alabilecek kadar açık ve geniştir. Anlatıları masalsı, büyüleyici ama yine de gerçeğe doymuş anlatılardır. Gerçeğe dayalı olması günümüz insanının, örnek-mitos içerisinde yer alan figürlerin davranış biçimlerinde kendisini görmesine olanak sunar. Bu anlamda bugünün anlatıcıları için mitos "yararlanılabilir" bir şeydir (Wolf 1999b: 164). Mitos kendi zamanımız içinde kendimizi yeniden görmemize yardımcı olmakta; farkına varmak istemediğimiz özellikleri ortaya çıkarmaktadır (Wolf 1999b: 164). Bununla birlikte mitosun, hem bugünün bakışını çok eski bir tarihe yöneltmek hem de eski figürlerin zaman derinliklerinden kendimize bakmak gibi olanaklar sunduğunu vurgular (Wolf 1999b: 159). Dolayısıyla mitosun daha çok işlevsel yönüyle ilgilenerek, ilksel toplumlar, ilk tipler ve mitsel figürler üzerinden güncel sorunları görünür kılmanın mümkün olabileceğini ifade eder.

Christa Wolf'un, kişisel-dönemsel kırılmaları ve yanılgıları yansıtacağı Medea kitabına yönelik çalışmaları 1991 yılında başlamış (Wolf 1999b: 165) ve *Medea. Stimmen*

[2] Staatssicherheitsdienst (Stasi): Devlete bağlı güvenlik ve istihbarat kurumu.
[3] Detaylı bilgi için bkz. Hermann Vinke (Hg.) (1993): *Akteneinsicht Christa Wolf. Zerrspiegel und Dialog. Eine Dokumentation*. Hamburg: Luchterhand Literaturverlag.

(1996) adlı romanının yayınlamasına kadar devam etmiştir. Medea ilk aşamada Euripides'in etkisiyle herkeste olduğu gibi Wolf için de doğudan göçen, Kolkhis'e altın postu almaya gelen Jason'a âşık olduğu için yardım eden, memleketini bırakıp onunla beraber Korinthos'a kaçan, Jason'un sonradan kralın kızıyla evlenmek istemesi üzerine bulunduğu şehirden kovulan, kıskançlık ve öfkeyle önce kralın kızını, sonra kendi çocuklarını öldüren barbar bir kadındır (Wolf 1999b: 165). Bu bilgiyi sorunsallaştırması, gerçekliğini sorgulaması döneminin çalkantılı ve karmaşık ortamıyla ilişkilidir. Nitekim Wolf'a göre zamanın derinliklerine inen her geçit "annelere giden bir geçittir" ve bu geçit bize eril gelenekler aracılığıyla edinilen edimlerin ve bilgilerin ille de "hakikat" olması gerekmediğini öğretir (Wolf 1999b: 161). Medea'ya yönelik bu süreçte derin bir çalışma içerisine giren Wolf, araştırmaları sonucu ataerkil dizge tarafından günah keçisi seçildiğini düşündüğü Medea ile bir kadın olarak yaşadıklarından hareketle kendisini özdeşleştirir ve onu bir "yansıtma figürü" (Magenau 2002: 422) olarak görür.

Wolf'a göre "Mitosu okumayı öğrenmek […] 'gerçeklik' kavramının başka bir içeriğine kendini vermeye hazır olma durumudur" (Wolf 1983b: 57). Wolf mitosu başka bir gözle, başka bir bakış açısıyla okur; gerçeklik olarak sunulan bilginin arka planında başka gerçekliklerin olabileceğine dikkat çeker. Ancak mitosu okumayı öğrenmek veya onu güncellemek ataerkil söylemleri tekrar etmek anlamına gelmez; yeniden değerlendirme, yeniden yorumlama anlamına gelir, yani yeni bir şeylere yol açar (Hilzinger 1986: 133). Başka bir gözle okuma, başka bir bakış açısıyla yaklaşma, yeniden yorumlama ve yeni bir şeylere yol açma kapsamında Wolf'a eşlik eden kuram ise Fransız feminist kuramcılar Hélène Cixous, Luce Irigaray ve Julia Kristeva'nın öncülüğünü yaptığı "écriture féminine" yani dişil yazı olmuştur, denebilir. Dişil yazı eleştirel bir bakış açısına sahip, sorgulayıcı, yapısökümcü, dil ile cinsiyet arasında ilişki kuran, dildeki ikili karşıtlıkları sorunsallaştıran, dişil ve öznel deneyimlere dayanan, dişil özellikleri ön plana çıkaran, felsefi derinliği olan kuramsal ve yazınsal bir yaklaşım ve yazım biçimidir. Wolf'un Medea'ya yönelik yaklaşımı tam da bahsi geçen özellikleri taşıması ve yazınsal bir kılgısını sunmasıyla kadın yazını ve dişil yazı açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada bir kadın yazar olarak Christa Wolf'un, *Medea. Stimmen* (*Medea. Sesler*) adlı yapıtından ve bu yapıtına yönelik ek çalışmalarından hareketle Medea mitosunu nasıl ele aldığı, nasıl okuduğu, nasıl bir Medea imgesi ortaya koyduğu incelenecek ve dişil yazı kuramıyla çözümlenecektir.

Dişil Yazı

Dişil yazı (écriture féminine) post-yapısalcı Fransız feminist kuramcılar Cixous, Irigaray ve Kristeva tarafından 1970li yılların sonlarına doğru geliştirilen, eleştirel bakış açısına sahip kuramsal ve yazınsal bir yaklaşımdır. Kavram olarak ilkin 1975 yılında Cixous'un "The Laugh of the Medusa" (Medusa'nın Kahkahası) adlı çalışmasında ileriye sürülmüştür. Dilin fallus merkezci olduğu, babanın yasasını temsil ettiği ve ikili karşıtlıklar üzerine kurulduğu tezinden hareketle dildeki eril egemenliğe son verecek, merkezciliği yıkacak, ikili karşıtlıklarla mücadele edecek alternatif bir dilin peşine düşülmüş ve dişil yazının yolları aranmıştır (Humm 2002: 139-146). Bu bağlamda daha

çok Jacques Derrida'nın yapısöküm kuramından beslenilmiştir. Buna göre Batı düşünce dizgesi fallus-söz merkezcidir, anlamlar sıradüzenine dayanır ve ikili karşıtlıklar üzerine kuruludur. Üstün ve güçlü olan her zaman bu karşıtlığın akla ait olanıdır, yani ilk terimidir. Örneğin doğa-ekin, ruh-beden, yaşam-ölüm, erkek-kadın gibi ikili karşıtlıklarda birinci terim ikincisine üstün sayılır, ikincisi ise birincisine oranla kusurlu olanı, birincinin bozulmuş halini ifade eder (Moran 2016: 260). Erkek-kadın karşıtlığı çerçevesinde sıradüzensel olarak erkek kurucu ilke, kadın ise bu kurucu ilkenin dışlanmış karşıtıdır. Yani erkeğin ötekisidir, erkek olmayandır, eksik veya kusurludur. Bu durum kadına eril ilke karşısında olumsuz bir değer yüklendiğinin ifadesidir. Öyle ki tüm olumlu nitelikler ilk ilkeye yüklenmiştir (Eagleton 2014: 143-144). Yapısöküm yaklaşımı bu fallus merkezli düşünce dizgesine meydan okuyan bir okuma ve yazma uygulaması olarak, "ikili karşıtlıkların altını oymak suretiyle, metnin anlamlandırılması sürecinde ilk etapta bu ikili karşıtlıkların oluşturduğu hiyerarşik yapıları silerek, daha sonra metnin içindeki çelişkili, karmaşık, tutarsız yapıların ortaya konması ve yeniden inşasına dayanır" (Aydınalp 2020: 27). Fallus merkezli Batı düşünce dizgesini dişil yazıyla yapı söküme uğratma yolunda Jacques Lacan'ın ruhsal/ dilsel gelişime yönelik görüşlerinden de faydalanılır. Çocuğun dil edinme sürecinde bağlandığı simgesel ve toplumsal düzenin eril yapılandığı üzerinde durulur. Buna göre dilin edinildiği evrede baba, yasanın ve dilin temsilcisidir, cinsiyet farkının üreticisi olarak gücü imleyen fallusu oyuna dahil eder. Babanın devreye girmesiyle ödipal evreye yani simgesele geçilmiş olunur. Babanın yasası çocuğun anne ile olan bütünlüğünü bozar (Schößler 2008: 79-80). Simgesel dilsel düzen, babanın yasasının devreye girdiği ve kadının simgesel açıdan yerinin olmadığı bir düzendir. Kadın hiçbir şekilde bir öznenin işareti değildir; daha çok eksiğin imlenmesidir (Butler 2014: 81). Lacancı söylemde cinsel kimliğin gelişimi preödipal evreden, yani anne-çocuk bütünlüğünden üçlü ilişkiye geçişe bağlanır. Bu aynı zamanda simgesel düzene, yani babanın çıkagelmesiyle çocuğa anneyi yasaklayan, onu annenin bedeninden ayıran babanın yasasıyla belirlenen dile giriştir (Weigel 1989: 205).

Fransız feminist kuramcılar söylemin altındaki yapıları sorgulayıp, kadının sembolik düzende görünmez olmasını destekleyen dilin, anlamın temelini oluşturduğunu ileri sürerler. Ataerkil düşüngü kaynağının dilde yattığını söyleyerek kadının ikincilleştirilmesini dil boyutunda açıklarlar. Dil babanın yasasını temsil ettiğinden kadının yeri dil öncesi düzende, yani Kristeva'nın deyimiyle göstergesel alanda aranır. Bu bağlamda dil semiyotik (göstergesel) ve sembolik (simgesel) olmak üzere iki boyutta ele alınır. Sembolik düzen babanın yasası, toplumsal ve dilsel düzgülerle şekillenirken, semiyotik alan dilin melodik, ritmik, çok seslilik, dürtüsel ve duygusal yönlerini kapsar (Aydınalp 2024: 59-61). Göstergeseli dişil bir evre olarak tanımlayan Kristeva, dilsel tek tipleştirmeyi delen, anne ile çocuğun söylem öncesi preödipal dürtüsel birliğine yani *chora*'ya işaret eden göstergesel alanı simgesel alandan ayırır:

> […] duyusal vektörleri (ses: melodi, ritim, renk, koku vb.) dilinkinden genellikle farklı olan ilksel süreçlere göre biçimlenmiş dürtüsel ve duygusal anlam, yani göstergesel diye adlandırdığım anlam ile dilsel göstergelerde ve bu göstergelerin sözdizimsel-mantıksal düzenlenmelerinde gerçekleşen dilsel anlamlandırma arasında bir ayrım yapıyorum. (Kristeva 2007: 120-121)

Göstergesel *chora* ile dil ediniminden ve öznenin oluşumundan önce var olan, dürtülerle ve karmaşık duygularla kaplı ruhsal bir alan kastedilir ve burada düzeni bebeğin anne bedeniyle olan ilişkisi sağlar. Bedensel enerjilerin ve dürtülerin açığa vurulduğu bu alan anlamın olmadığı bir yer değildir, bilakis anlam henüz simgesel-dilsel bir kelimeyle gösterilmeden önce ilk burada oluşur (Durudoğan, 2014: 63). Kristeva'ya göre göstergesel, simgesel düzene geçişle kaybolmaz, etkisini orada da göstermeye devam eder. Bu ikisi arasında kesin bir kopuş söz konusu değildir, sürekliliğe dayalı bir ilişki vardır (Sarup 2004: 178). Çoklu anlamları bastırıp yerine tek anlamlılığı koyan, mecazı dışlayan, ikili karşıtlıklarla beslenen simgesel içinde bir alt üst etme işlevi gören göstergesel, çoklu anlamlara dayanan şiirsel bir dilde ifade bulur. Simgesel, annenin reddedilmesine, anneye bağımlılık ilişkisinin kopmasına dayanırken göstergesel "şiirsel konuşmada annenin bedenini ritim, ses benzerliği, tonlama, ses oyunları ve tekrar yoluyla temsil eder, yeniden sunar ve geri getirir" (Butler 2014: 155). Yani "şiirsel dil anne bedeninin dilin koşulları dahilinde geri getirilmesidir, babaerkil yasayı kesintiye uğratma, alt üst etme ve yerinden etme potansiyeli taşır" (Butler 2014: 151-152). Dolayısıyla dişil-dilsel boyut simgesel-dilsel boyutta sessizliğe hapsolan kadına dilin sınırlarını zorlayacak yapısökümcü bir çıkış yolu sunar.

Fransız feminist kuramcılar cinsiyet ile dil arasındaki ilişkiye dayanarak kadın bedeninin belirleyiciliğine odaklanırlar. Bu bağlamda Irigaray bedensel ilişkiyi kabul eden, bedensel olanı hapsetmeyen, küçümsemeyen, değersizleştirmeyen hatta bedence konuşan bir dilin izini sürer. Ona göre ekinin ataerkil oluşumu dil kullanımında da kendini gösterir. Bu yüzden cinsiyet farklılığı doğal, dil-dışı basit bir olguya indirgenemez. Cinsiyet farklılığı ile dil arasında etkileşimli bir ilişki vardır (Irigaray 2006: 18,32). Erkeğin dişil olanı nesneleştirdiğini, dolayısıyla dilde bir dönüşümün meydana gelebilmesi için dişil olanın yeniden değerli kılınması gerektiğini ve ancak bu şekilde bir dönüşümün söz konusu olabileceğini savunur (Irigaray 2006: 73). Dolayısıyla dişil dil karşı bir dil olacak, farklı bir söz dizimi ve sabit olmayan anlamlar içerecektir. Teklik durumuna ayrıcalık tanımayacak, kurulu anlam dizgelerinin temelini çürütmeye çalışacaktır (Postl 2009: 154-155). Beden ve dil arasındaki ilişkiyi önemseyen, dişil olanı değerli kılan, dişil temsiller sunan, çok sesli, çok katmalı, çok boyutlu olan, ataerkil tekilliği yıkan "écriture féminine" kuramı tam da bu noktada devreye girer. Kadınların gerçek fiziksel istekleri yazıya aktarılırsa zıt bir dilin oluşturulabileceği düşüncesi bu kuramın hareket noktasıdır (Humm 2002: 144). Dişil yazı başka bir dilin, mantığın ve yasanın ötesinde bir dilin, ritme, müzikaliteye, duyguya değer veren şiirsel bir dilin izindedir (Schößler 2008: 81). Zengin, çok sesli, çok katmanlı, dişil öznel deneyimleri önemseyen, yeni ifade biçimleri üreten, eril dilin sınırlarını ve düzgülerini sorgulayan, semiyotik *chora* üzerine temellenen bir yazı biçimidir (Aydınalp 2024: 59-63). Bu bağlamda Cixous'un "bedeni yazmak" önermesi, egemen dilin mantıksal yapısından dişil deneyimlerin dışlandığı savından yola çıkarak kadının bedenini oyuna dahil etmesini, kendisini yazmasını ve böylelikle egemen söz dizimini yıkmasını söyler (Weigel 1989: 111). Egemen yazı biçemine bu zamana kadar yasaklı olan dişilik etkilerini sızdırmaya çalıştığını ifade eden Cixous'a göre yazı bedenden gelir, kadın bedeniyle yazdığı için erkekten farklı yazar. Dolayısıyla bir kadın metni içgüdüsel olarak bedeni teşkil eder

(Cixous 1980: 81). Kişi kendi bedeni ile bağlantılı olarak yazıyorsa beden kendisine benzer bir şeyler yazdırır. Yazı kişinin bedenine benzediğinden ve kadın bedeni de erkek bedeninden farklı bir işleve sahip olduğundan kadının dil ve yazıyla ilişkisi erkeğe göre farklıdır (Cixous 1977: 57). Dişil yazı simgeselden ayrılan şeyi yani annenin sesini ortaya çıkarır. Fallus-söz merkezli olmayan dil annesel seste yatar. Dolayısıyla anne ile çocuk arasındaki pre-ödipal ilişkiyi yeniden diriltmek, dişil imgelemin, -gücün ve -kimliğin kaynağı olarak görülür (Donovan 2014: 220-221). Dişil dilin kaynağına inmek için pre-ödipal anneye başvuran Cixous, bir kadının asla anneden uzaklaşmayacağını, kadında her zaman anne sütünden bulunacağını ve anne sütünü kastederek kadının beyaz mürekkeple yazdığını belirtir (Cixous 1976: 881). Cixous'un dişil yazının manifestosu olarak görülen "The Laugh of the Medusa" (1976: 875-893) başlıklı makalesi kadınlara yönelik bir çağrı metnidir. Kadınları yazmaya davet eder. Kadının kendini ve diğer kadınları yazmasını, egemen dilin söz dizimini bozmasını, bedenini, cinselliğini, arzularını metnine dahil etmesini, erkekler tarafından üretilen gerçekdışı kadın imgelerini yok edip yerine gerçek kadını yazmasını söyler. Bu bağlamda Medusa'nın kötü, dehşet saçan, korkunç gibi eril inşa olumsuz imgelerini reddeder, onu güzel ve gülen bir kadın olarak betimler. Böylece kadının ikili karşıtlıklar içerisindeki ikincil konumunu bozmaya çalışır.

Christa Wolf'un Yazınsal ve Dişil Yazı Yaklaşımı

Christa Wolf'un dişil yazı yaklaşımını anlamak için süreç içerisinde değişen, gelişen ve yenilenen yazınsal tutumuna bakmak gerekir. Yazınsal çalışmalarının odak noktasını, her ne kadar tarihsel arka planlarında farklı siyasi olaylar, değerler, tartışmalar ve eleştiriler söz konusu olsa da hep kadınlar ve kadın deneyimleri oluşturur. Bu konuda bir kadın olarak kadınlarla özdeşleşmesinin ortak deneyimlerden hareketle daha mümkün olduğunu ifade eder (Wolf 2000a: 167): "Üzerinde çalıştığım çatışmalar kadınlarda daha keskin bir biçimde kendilerini gösterdikleri sürece her seferinde bende, düzyazı metnimin merkezinde bir kadını bulacaksınız" (Wolf 2000b: 75). İlkin dönemin baskın yazın öğretisi olan toplumcu gerçekçilik (sozialistischer Realismus) ile yollarını ayırmış, eleştirel bir yazar olarak konumunu belirlemiş, "öznel özgünlük" (subjektive Authentizität) adını verdiği kendi yazın anlayışını oluşturmuş ve sonrasında "dişil yazı" (weibliches Schreiben) tasarısını böyle bir temele inşa etmiştir. Çarpıtılmış bir toplumcu gerçekçilik öğretisine başkaldırıp yeni bir yazın anlayışı tasarlayan yazar, yazınsal anlamda yaşadığı bu kırılmayı "Yazma sırasında, söz konusu olan şeyin, yazarın öznel özgünlüğünü korumak olduğunu fark ettim" (akt. Magenau 2002: 143) şeklinde ifade eder. "Kendi deneyimlerine dayanarak gerçeğe sadık bir şekilde kurgulamak" (Wolf 1983a: 27) yönündeki ifadesi öznel özgünlüğün öznel deneyimlere dayandığını gösterir:

> Kuşkusuz bu yazma biçimi yüksek derecede öznellik […] gerektirir. Öncekinden daha farklı bir gerçeklik görür insan o zaman. Aniden her şey her şeyle bağlantılı ve devinim halinde olur; […] 'ben' demek daha da zorlaşır ama aynı zamanda çoğunlukla zorunludur. Bu gerçekliğin yazarak üstesinden gelme yöntemi arayışını şimdilik 'öznel özgünlük' olarak adlandırmak istiyorum. (Wolf 1983a: 75)

Yazarın duygularına, deneyimlerine ve öznelliğine yer vermeyen bir yazın anlayışını reddeden Wolf'a göre gerçekliğin aktarımında deneyimler göz ardı edilmemelidir. Nitekim ancak deneyimlerin önemsenmesi durumunda gerçek olana dokunabilmek mümkün olacaktır. Yazar bir bireydir, bir öznedir ve öznelliği vardır, dolayısıyla nesnel anlatma olasılığı devre dışı kalır (Wolf 1983a: 30). Toplumcu gerçekçiliğin yerini artık tüm sorunları, eksiklikleri ve korkularıyla yazan öznenin dış dünya deneyimlerini içeren bir gerçeklik almalıdır (Wolf 1999a: 375).

Wolf'a göre "Yeni bir biçimde yazma ihtiyacı, […] dünyada yeni bir biçimde var olma ihtiyacını izler" (Wolf 1983a: 9). Yeni bir biçimde var olmaktan kasıt hayata başka bir pencereden bakmak, bakış açısını genişletmek, o güne dek inanılan değerlere eleştirel yaklaşmak, bağlı kalınan toplumsal, siyasal, tarihsel düzgüleri sorgulamaktır. Yeni bir yazma biçimi ihtiyacı ise tarihten günümüze aktarılan yazın sanatı öğretisiyle ilişkilidir. Yazara göre tarih kahramanlar tarihidir, kahramanlar değişse de kalıp sabittir, estetik bu kalıp üzerinde gelişir (Wolf 1983b: 117). Dolayısıyla aktarıla gelen yazın sanatı dizgesel ve düzgüseldir. Wolf, böyle bir yazın sanatını kabul etmez; bunun öznel deneyimlere yer açmadığını düşünür. Yapıtlarında canlı ve yaşamsal deneyimleri betimlemek ister (Felsner 2010: 72-73). Farklı bir "görme eleği" geliştirmekten ve "başka bir biçimde anlatma" isteğinden bahseder (Wolf 1983b: 154). Dilin sınırlılıklarını, yetersizliğini vurgular ve içinde bir dil güçsüzlüğünün büyüdüğünü belirtir. Kulağında olan ama henüz dilinde olmayan "başka bir dile özlem" duyduğunu söyler (Wolf 2000a: 182).

Christa Wolf öznel özgünlüğün çizgilerini belirledikten sonra zamanla dişil yazı üzerine düşünmeye başlamıştır. Yazmayı, varlığı tarihsel ve biyolojik koşullar üzerinden belirlenen *ben*'in özerk bir ifadesi olarak gören Wolf için dişil yazı, öznel özgünlük kavramıyla bağlantılı olarak anlam kazanır (Opitz / Hofmann 2009: 99). Artık önem arz eden, herhangi bir yazarın özneleşmesinden daha çok kadın yazarın özneleşmesidir, deneyimleridir, *ben* demesidir, öznel özgünlüğüdür. Başka bir şekilde yazmak düşüncesinden doğan öznel özgünlük, feminist hareketin yazın dünyasına etkisiyle dişil yazı şeklini almıştır. Bu bağlamda öznel özgünlüğün, dişil yazının temelini oluşturduğu, dişil yazının öznel özgünlüğün üzerine inşa edilen ama aynı zamanda onu da kapsayan bir model olduğu söylenebilir (Öğretmen 2019: 138-139). "Başka bir dile duyulan özlem" ifadesi karşılığını dişil yazıda bulur. Wolf "Dişil yazı gerçekten ne ölçüde vardır?" sorusunu şöyle yanıtlar:

> Kadınlar tarihsel ve biyolojik nedenlerle erkeklerden farklı bir gerçeklik deneyimledikleri ölçüde. Gerçekliği erkeklerden farklı bir şekilde deneyimledikleri ve bunu ifade ettikleri ölçüde. Kadınlar yönetenlere değil, yönetilenlere ait oldukları ölçüde, yüzyıllardır nesnelerin nesneleri, ikinci dereceden nesneler, çoğu zaman kendileri de nesne olan erkeklerin nesneleri, dolayısıyla toplumsal konumlarına göre zorunlu olarak ikinci ekinin üyeleri oldukları ölçüde; egemen sanrısal dizgelere uyum sağlama çabalarını bıraktıkları ölçüde. Yazdıkları ve yaşadıkları sürece, özerkliği hedefledikleri sürece. (Wolf 1983b: 114-115)

Wolf'a göre ataerkil tarih ile eril egemen ekin ve estetik arasında sıkı bir ilişki vardır. Kadın ya dışlanmış ya da nesne haline getirilmiştir (Wolf 1983b: 144). Dişil yazıyla kendine ait bir dil arayışı aynı zamanda kendi *ben*'ini arayış olarak şekillenir, çünkü Wolf, dili kadının özgürleşmesi, kimliği ve bilinci ile bir tutar. Ona göre söz konusu bu

unsurların eksikliği dilsizliğe yol açar (Janke 2010: 94). Dilsizlik ise *ben*sizlik demektir (Wolf 1983b: 25). Wolf dişil yazı üzerine yoğunlaştığı dönemde yaptığı seminerler, görüşmeler, araştırmalar ve okumalarla bir yandan dişil tarihin ve dişil sesin izini sürerken öte yandan mitsel kadın figürlerin eril inşa olumsuz imgelerini sorgular: "Erken dönem ekinleriyle meşgul olduğum sırada kadınların üç bin yıldan bu yana seslerinin olmayışları üzerine şoka uğradım. Şimdi, bize aktarılan o ilk sesle bağ kurdum ve bu sesin üzerinde bulunan tüm eril aktarımları kazıyarak çıkarmayı denedim" (Wolf 2000a: 313). Wolf'un bir kadın yazar olarak sergilediği yapısökümcü tutumu ve çalışmaları sırasında paylaştığı okuma listesinde *écriture féminine*'nin öncüleri Fransız feminist kuramcıların yer alması dişil yazı kuramından etkilendiğini gösterir niteliktedir.

Dişil sesin izinde: Christa Wolf'un Medea İmgesi

Klasik Yunan Mitolojisinde Medea, güneş tanrısı Helios'un torunu, Kolkhis kralı Aietes ile kraliçe İdyia'nın kızı, güneş soyundan gelen, yarı tanrıça, iyi nasihatte bulunan, insanları gençleştirme ve iyileştirme yetisine sahip, bitkilerden anlayan, zeki, iyi kalpli, yardımsever, şifacı, rahibe, güçlü, büyücü, çocuk katili, kardeş katili, kral Kreon'un kızının katili, dehşet uyandırıcı ve ürpertici olayların kahramanı gibi çeşitli imgelerle yer alır (Roscher 1894-1897: 2483-2484; Kerényi 1996: 209; Grimal 2012: 462-464; Erhat 2014: 200-201; Hesiodos 2018: 42). Medea mitosunu etraflıca işleyen ve onu dünya yazınına kazandırıp tanınmasını sağlayan Euripides (İÖ 480-406), *Medea* (İÖ 431) adlı ağlatısıyla Kolkhisli kral kızı Medea'ya tekrar hayat verir. Döneminin övgülerle güçlendirilen erkek kahraman anlayışına karşın toplum içerisinde ikincil durumda olan bir ötekiyi, doğudan batıya göçen bir yabancıyı, bir kadını ağlatısının başkişisi yapar. Ancak Medea'yı ilk kez çocuk katili olarak yansıtan da yine kendisidir (bkz. Öğretmen 2019). Euripides öncesi bir anlatıda kraliçe ve yarı tanrıça olan Medea, Jason'dan dolayı ölümlü olan çocuklarını ölümsüz kılmak için Hera tapınağına götürür. Ancak ölümsüzleştirme işlemi sırasında Jason'un gelip onu şaşırtmasıyla büyü bozulur ve çocuklar ölür. Medea'nın çocukları ilk kez bu anlatıda ölürler ama kazayla olduğu için anneleri sorumlu tutulmaz (Glaser 2001: 17-18). Bir diğer anlatıya göre Medea'nın Korinthos'tan kaçarken korunaklı olduğu için Hera tapınağında bıraktığı çocukları, zehirlediği kral Kreon'un intikamını almak isteyen yerliler tarafından öldürülür (Schmidt 1992: 386-387). Söz konusu anlatılardan farklı olarak Euripides'te ise çocuklar, ihanetinden dolayı Jason'dan intikam almak isteyen Medea tarafından bizzat katledilir (Euripides 2014). Euripides ihanete uğrayan bir kadının ne kadar acımasız ve tehlikeli olabileceğini eril bakış açısıyla yansıtarak, bir yandan okurda hüzün, merhamet, acıma gibi duyguları harekete geçirirken, diğer yandan öfke, kızgınlık, nefret gibi yıkıcı duygular uyandırır (Akyıldız Ercan / Balkaya 2018: 6-7).

Euripides öncesi yazınsal kaynakların yanı sıra kazıbilimsel bulgular da Medea ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Yaklaşık olarak İÖ 630 yılına ait, üzerine "Metaia" isminin yazılı olduğu bir görselde Medea, eski Yunanlıların giydikleri bol uzun bir elbisenin içinde elinde bir asa ile görülmektedir. Bu esnada önünde duran kazandan ise genç bir adamın çıktığı dikkat çekmektedir. Yine yaklaşık olarak İÖ 660-640 yıllarına

dayandırılan testi üzerine çizilmiş bir başka görsel, başından ayağına kadar uzanan bir örtü içerisindeki Medea'nın, elleriyle üç başlı büyük bir yılanla oynadığını gösterir. İÖ 530 yılına tarihlenen ve üzerinde "Medeia" yazan bir vazoda ise iki yılan arasında yan durmuş bir kadın büstü görseli mevcuttur (Schmidt 1992: 388). Medea görselleri Medea'nın Euripides öncesi dönemlerde bir çocuk katili olarak tanınmadığını bilakis insanlara şifa dağıtan, onları gençleştiren, hayvanları terbiye eden ve doğaya hükmeden bir rahibe olarak bilindiğini gözler önüne sermektedir (Aydın 2016: 72).

Yazınsal, tarihsel ve kazıbilimsel kaynaklardan faydalanarak Medea'ya yönelik geniş bir çalışma içerisine giren Christa Wolf, "Medea" isminin, "iyi nasihatte bulunan" anlamından, şifacı yönünden yola çıkarak hakikatin peşine düşer. Onu ilgilendiren, aktarıla gelen barbar, korkutucu, kötü, cani anne değil, Inge Stephan'ın belirttiği gibi "başka Medea"dır (Stephan 2006: 155). Geleneksel eril kodlarla yapılanmış olumsuz imgelerine kuşkuyla yaklaşır. Katil olmasına, hele ki kendi çocuklarını öldürmüş olmasına inanmaz. Çünkü çocukların soyun en büyük serveti oldukları, annelerin ise soyun devamını sağlama yetilerinden dolayı yüksek saygı gördükleri ana soylu izler taşıyan dönemlerde şifacı ve büyüye vakıf bir kadının kendi çocuklarını öldürebilmiş olmasını akıl dışı bulur (Wolf 1999b: 165). Doğudan, yani ana soylu bir toplum düzeninden gelen ve ana soylu değerlerin etkisinde olan Medea'nın böyle bir kıyımı gerçekleştirmiş olabileceğine ihtimal vermez (Wolf 2000b: 79). Çocuk cinayeti örgesinin Medea mitosunun daha önceki örgelerine ait olmadığı, sonradan eklendiği, Medea'nın aslında suçsuz olduğu; fakat suçsuz olmasına rağmen günah keçisi seçildiğini düşünür. Yaptığı araştırmalar ve danıştığı bilim kadınları (Margot Schmidt, Heide Götter-Abendroth) şüphe ve tahminlerinde yanılmadığını gösterir (Krischel 2003: 27). Çok eski geleneklerde Medea'nın çocuklarını öldürmediği, ilkin Euripides'in onu çocuk katili olarak gösterdiği, Medea'nın aslında çocuklarını korumak için onları Hera tapınağına götürdüğü ve çocukların oradaki yerli halk tarafından öldürüldüğü bilgisine ulaşır (Wolf 2000b: 26). Medea'nın erkek kardeşini öldürmüş olmasını da anlamsız bulur. Ona göre uzun bir süre yöneticilik yapan ve artık geleneklere göre tahtı oğluna devretmek zorunda kalan kral babası, iktidarı elinde tutmak için oğlunu kurban etmiştir (Wolf 2000b: 69-70). Benzer bir sorgulayıcı tutumu kral Kreon'un kızı Glauke'nin ölümü için de sergiler. Ana soylu yapılara dair yaptığı okumalardan hareketle söz konusu ölüm olayına eril aktarımdan farklı yaklaşır ve bunun gerekçesini "kadınlar arasındaki ana soylu ilişkilerde bir erkek yüzünden kıskançlık yoktur" (Wolf 2000b: 78) şeklinde açıklar. Medea'nın ana soylu bir toplum düzeninden geldiğini göz önünde bulundurarak şöyle der: "Medea elbiseyi Glauke'ye cömertçe, kız kardeşine verir gibi, kötü niyet olmaksızın verir. Ancak Glauke bunu kaldıramaz. Korinthos'un ona dayattığı değerler, onu ölüme sürükler" (Wolf 2000b: 78). Medea'nın acımasız, dehşet saçan, ihtirasları uğruna babasına ve vatanına ihanet eden, kardeşini öldüren, intikam ve kıskançlık duygusuyla kralın kızını öldüren, en sonunda ise kendi çocuklarına kıyan bir kadın olarak yansıtıldığını gören ve bu eril inşa olumsuz kadın imgelerini kabul etmeyip sorgulayan Wolf, üzerinde oynanmamış kök-Medea mitosunun izini sürmüştür. Çünkü önceki Medea anlatılarının ana soylu düşünceye dayandığını, daha sonraki yorumlamaların ise ataerkinin etkisiyle eril bir hal aldığını savunur (Krischel 2003: 28). Wolf için Medea figürünün ataerkinin etkisiyle

değiştirildiği ve dişil özelliklerinin değersizleştirildiği ortadadır (Wolf 1999b: 166). Bu bağlamda Medea değerlerin değer değişimine uğramasına yönelik etkili bir örnektir.

Wolf'a göre eril ihtiyaçlar ve değerler doğrultusunda giderek daha sert bir şekilde tanımlanan ve kadını bir korku unsuruna dönüştüren ekin tarihinin, korku ve kriz anlarında kurban veya günah keçisi seçilecek vahşi, yabani, kötü, kara büyücü, cadı gibi kadın imgelerine ihtiyacı vardır (Wolf 1999b: 166-167). "Vahşi" kadın, ataerkinin tahammül edemediği bir kadın tipidir, "iyi" olan, eril egemenliğin buyruğu altına giren kadındır. Medea boyun eğen bir kadın olmadığından, başka değer ölçütleri ve farklı güçlü duyguları olduğundan vahşi ulamına alınmıştır. Ataerkinin, kökeninde korku yatan dişil özellikleri değersizleştirme ihtiyacı süreç içerisinde Medea figürünü tam tersine dönüştürmüştür (Wolf 2000b: 79). Benzer bir durum mitolojide Medea'nın halası (Hesiodos 2018: 42) olarak geçen ama Wolf'un metninde teyzesi olan Kirke için de geçerlidir. Kirke de destekçi kadınlarıyla beraber krala ve saraya karşı geldiğinde dışlanmış ve ülkesinden kovulmuştur. İnsanlar ona karşı kışkırtılmış, üzerine işlemediği suçlar atılmış, kötü bir büyücü olduğu söylentisi çıkartılmıştır (Wolf 2008: 100). Rahibe ve şifacı olarak elde ettiği itibar yok edilmiş, salt kötü büyücü olarak belleklere kazınması sağlanmıştır (Krischel 2003: 46). Kirke bir erkek sürüsünü, domuz sürüsü gibi önüne katıp adasından kovmuş ve yaptığı bu hareket eril söylem içerisinde "Kirke erkekleri büyüyle domuza çeviriyormuş" (Wolf, 2008: 99) şeklinde yayılmıştır. Wolf bu noktada dişil bir bakış açısı ve yapısökümcü bir yaklaşımla Kirke'ye dair bilinen yanlış bir imgenin içini boşaltarak, sabit anlamını bozarak imge düzeltisine gider. Güçlü bir kadın olan, dolayısıyla iktidar nezdinde tehlike arz eden Kirke'nin de Medea gibi ataerki ve eril söylemin kurbanı olduğunu, bir kadın olarak ortak bir yazgıyı yaşadıklarını gösterir. Kirke'yi Medea'nın önceli, Medea'yı ise Kirke'nin ardılı olarak yansıtır. Önceleri tanrısal soyu, doğaüstü yeteneği, büyüleyici güzelliği, bitkiler konusundaki bilgisi, şifa dağıtma ve gençleştirme özelliği, doğa ve diğer canlı varlıklara hakimiyetiyle ön plana çıkan Medea (Aydın 2008: 94), ataerkil ekinin etkisiyle olumlu niteliklerini kaybetmiş, olumsuz imgelerle anılır olmuştur. Bir kadının tarihin derinliklerinde gerçekdışı bir imgeyle gömülü kalması Wolf açısından sorun teşkil eder ve Medea'yı tekrar gün yüzüne çıkarır. Medea'ya yönelik çalışmasını "bir figürü kendi zamanından dışarı çekmeyi, anlamayı, sıyırıp çıkarmayı ve aynı zamanda […] büyük ozanların yapıtlarında geçirdiği aşamalara eleştirel bir bakış atmayı denemektir" (Wolf 2000b: 95) şeklinde ifade eder. Üzeri örtülen gerçekleri kazıyarak ortaya çıkarmaya çalışır. Geleneksel çizgiye karşı Medea mitosunun yapısökümcü bir okumasını yapar ve kadın bakış açısıyla yeniden anlatmaya koyulur.

Euripides'te tehlikeli büyücü olarak karşımıza çıkan Medea, Wolf'un yapıtında bitkilerden anlayan, zararlı ve faydalı bitkileri birbirinden ayırt edebilen, hangi bitkinin hangi hastalığa iyi geleceği bilgisine vakıf olan bir şifacıdır. Fakat yabancı olması, şifa dağıtması, hayvanları tanıması, insanları etkileme gücüne sahip olması, farklı ve bilgili olması gibi nitelikleriyle ilişkili olarak Korinthos halkı tarafından büyücü olarak adlandırılır. Ana soylu geleneklere ve düşünce biçimine dayanan Kolkhis'ten ataerkil bir toplum düzenine ve düşünce yapısına sahip olan Korinthos'a gelmesiyle süreç içerisinde olumlu nitelemelerini yitirir ve olumsuz sıfatlarla anılır (bkz. Öğretmen 2019). Medea Korinthos halkını kıtlıktan kurtarmış olmasına rağmen kötü bir büyücü olarak görülür,

çünkü "insanlar açlık yüzünden yabani otları ve dokunulmazlığı olan hayvanların iç organlarını yediklerine inanmak yerine kendilerine büyü yapıldığına inanmak isterler" (Wolf 2008: 45). Kutsal olan şeylere dokunmuş olmanın sorumluluğunu üstlenmek istemediklerinden Medea'yı kendilerine büyü yapmakla suçlarlar ve bir cadı olarak görürler. Suç bir cadıya, bir büyücüye yüklenir; çünkü ancak bu sayede yapılan eylemin halkın kendi özgür kararına değil, doğaüstü bir güce bağlanması mümkün olacaktır (Georgopoulou, 2001: 182). Medea "Kim insanları kutsal olan şeylerine dokunmaya zorlarsa, onları kendisine düşman eder. Bunu kaldıramıyorlar. Bu nedenle beni karalıyorlar" (Wolf 2008: 45) diyerek halkı açlıktan ve sefaletten kurtarmasına rağmen onlar tarafından iftiraya uğradığını, düşman ilan edildiğini ve bir tehdit unsuru olarak görüldüğünü belirtir (Wolf 2008: 45). Kendisini kötülük saçan bir büyücüye dönüştüren, eşi Jason'u ise yüceltip kahramanlaştıran ataerkil yapıya eleştirel yaklaşır: "Her birimizi ihtiyaç duydukları kişilere çevirdiler. Senden kahraman benden kötü kadın yaptılar. Böylece ikimizi birbirimizden ayırdılar" (Wolf 2008: 53). Medea, iyileştirme ve insanları etkileme gücünün büyücülük olarak karşılık bulmasından kurtulamaz. Bu durumun önemli sebeplerinden biri ana soylu geleneklerini ve yaşam biçimini ataerkil bir yapıya sahip olan Korinthos'ta da devam ettirmesi, tüm uyarılara rağmen bildiğinden şaşmaması, doğru bildiğini ne pahasına olursa olsun savunması ve böylece tüm dikkatleri üstüne çekmesidir. Medea bir köşede saklanmak, itaat etmek ve boyun eğmek için kaçmamıştır memleketinden (Wolf 2008: 63), bu yüzden de Korinthoslu kadınlar gibi görünmez olma niyeti yoktur: "Çalı misali vahşi saçlarını Korinthoslu kadınların evlendikten sonra yaptıkları gibi, toplayıp bağlamaz […] öfkeliyse fırtına gibi sokaklarda eserek bağırıp çağırır, mutluysa yüksek sesle kahkahalar atar" (Wolf 2008: 62-63). Bir kadının olmaması gerektiği kadar umursamaz, özgüvenli, dik başlı, lafını esirgemeyen, dolayısıyla da Korinthos geleneklerine uyum sağlamayan biri olarak görülür. Medea iktidar karşıtıdır; çünkü erkek egemenliğini, eril iktidarın belirlediği cinsiyet rollerini kabul edip, erkeklerin koruması altına girmek ona göre bir şey değildir (Wolf 2008: 98). Jason'a âşık olduğu için değil, ülkesinin yönetim biçiminden memnun olmadığı, kral babasına karşı çıktığı için terk etmiştir memleketini. Wolf bu ayrımın altını özellikle çizer: "Medea, […] benim yorumlamamda Jason'dan dolayı değil, bilakis Jason ile terk eder Kolkhis'i. Bu büyük bir farktır" (Wolf 2000b: 82). Bir erkeğin koruması altına girmeyi reddetmekle birlikte kendisini iktidarının beklentilerine göre ayarlamayan, kimsenin suyuna gitmeyen, saray yöneticilerini ciddiye almayan, onların tehditlerine karşı umursamaz bir tutum sergileyen, toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayan Medea, bir kadın olarak bu yüzden iktidar tarafından fazla özgüvenli, kibirli, kurnaz, uzun dilli ve tedirgin edici bulunur (Wolf 2008: 113, 118). Kadına biçilen rolleri kabul etmeyerek iktidarın nefretini üzerine çeker. Böylece yavaşça canavara dönüştürülerek dehşet içeren bir imgeye büründürülür (Wolf 2000b: 65).

Wolf'un Medea'sı ne vahşidir ne de barbar. Bir yabancı olması, Doğudan gelmesi, ana soylu izler taşıması, esmer teni, siyah kıvırcık saçları, keskin bakışları, meydan okurcasına yürüyüşü (Wolf 2008: 107) gibi dış görünüş özellikleriyle ilişkili olarak öyle tanımlanır. Aslında bilgili, aklını kullanan, mantıklı kararlar alan; ama aynı zamanda hislerinden ve sezgilerinden faydalanan, dolayısıyla da mantık ile duygu arasında tercih

yapmak zorunda kalmayıp bu ikisini birbiriyle harmanlayarak hareket eden güçlü bir kadındır (Georgopoulou 2001: 187-188): "Medea, nasıl söylesem, çok fazla kadıncaydı, bu onun düşünme şeklini de etkiliyordu. Düşüncelerin duygulardan hareketle ortaya çıkıp geliştiğine ve aralarındaki bu bağı yitirmemeleri gerektiğine […] inanıyor. Kuşkusuz eskimiş, geride kalmış bir anlayış" (Wolf 2008: 113). Medea'nın, "yaratıcı kaynak" (Wolf 2008: 113) olarak adlandırdığı bu ana soylu düşünce şeklini, Korinthos'a hükmeden tek yönlü eril düşünce biçimine karşı savunması, onu ilkel, dik başlı, laf anlamaz yapar: "Artık genç bir kadın değilim, ama hâlâ vahşiyim; bunu Korinthoslular söylüyor. Onlara göre eğer bir kadın düşüncesinde ısrarcı/ dik başlı olursa vahşidir" (Wolf 2008: 17).

Wolf'un yapıtında dikkat çeken bir diğer konu Turon olayıdır. Bu olay geleneksel Medea mitosunda yoktur, Wolf bunu bizzat kurgulayıp metnine eklemiştir. Artemis şenliği sırasında meydana gelen ay tutulması bir doğa olayı olmasına rağmen Korinthos iktidarı tarafından kasıtlı olarak yanlış yorumlanır. Bu durumun, Kolkhislilerin Korinthos'a kendi yabancı tanrılarını getirerek yerli tanrıları öfkelendirmeleri sonucu oluştuğu söylenir. Başta Medea olmak üzere bu olaydan Kolkhisliler sorumlu tutulur ve cezasız kalmayacaklardır. İktidar savunucularından Turon, o sırada Demeter şenliklerini kutlayan Kolkhislilerin kutsal koruluklarına girip bir ağacı keser. Kutsal alanlarının tahrip edilmesine öfkelenen Kolkhisli kadınlar ise Turon'u yakalayıp iğdiş ederler. Medea tüm çabalarına rağmen bu iğdiş eylemini engelleyemez. Her ne kadar Turon'u şifacılığıyla iyileştirse de ilk suçlanan yine kendisi olur (Wolf 2008: 191-193). Kutsal koruluklarından bir ağacın kesilmesi ana soylu gelenekten gelen Kolkhisli kadınlar için büyük bir suçtur ve Turon iğdiş edilmekle cezalandırılır. Ataerkil yapıya sahip Korinthoslular için erkeklik cinsel organı da bir o kadar kutsal sayıldığından, eril egemenlik ve güçle ilişkilendirildiğinden fallusa zarar vermek de yine büyük bir suçtur ve Kolkhisli kadınlar ölümle cezalandırılır. Burada her iki ekinin de kutsalına zarar verildiğinde, tabularına dokunulduğunda şiddet içeren ve kurban isteyen bir karşılığının olduğu görülür. Öte yandan Demeter şenliği, Kolkhisli kadınların birlikte dayanışma içerisinde kutlama yaptıkları, sesin, müziğin, ritmin, dansın olduğu, şarkıların söylendiği, kahkaha ve neşe çığlıklarının atıldığı, Medea'nın doğrudan anlatımıyla dişil deneyimin ve sesin yoğun hissedildiği bir kesittir (bkz. Wolf 2008: 190-191).

Wolf'un yapıtında günah keçisi örgesi önemli bir yer tutar. Bunun sebebi Medea'yı ataerkil dizge içerisinde felaketlerden ve ölümlerden sorumlu tutulan bir günah keçisi olarak görmesidir. Yazara göre Medea'nın yaptığı veya sebep olduğu ileri sürülen tüm olaylar, onun günah keçisi seçilmiş olmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla Medea'ya dair yaratılan tüm olumsuz imgeleri, ona yüklenen tüm suçları ve atılan tüm iftiraları günah keçisi örgesiyle ilişkilendirerek yapısöküme uğratır (bkz. Öğretmen 2019). René Girard'ın "İnsanlar, başlarına gelen felaketlerin, kolaylıkla kurtulabilecekleri tek bir sorumlusu olduğuna inanmak isterler" (akt. Wolf 2008: 149) ifadesini doğrudan alıntılayıp yapıtında kullanarak Medea'nın ataerkil dizgede nasıl bir işlevinin olduğunu ortaya koyar. [4] Korinthos kentinin kötülük, cinayet, yalan üzerine kurulu olduğu sırrına

[4] René Girard'ın günah keçisi düzeneği bir kriz ortamına dayanır. Salgın hastalıklar, doğal afetler, siyasi çalkantılar, dini çatışmalar gibi olgular kriz ortamı yaratır, karmaşıklığın ve şiddetin ortaya çıkmasına neden olur. Bu durumdan aklanmak, arınmak ve öfkeyi yöneltmek için kurban belirtileri taşıyan bir suçlu

ulaşan Medea, iktidarı zedeleyecek bir tehdit oluşturur. Geçmişte işlenen cinayetin ifşa edilmesinden korkan ve Medea'yı bu konuda bir risk unsuru olarak gören iktidar, onu dışlayarak günah keçisi yapmıştır (Aydın 2016: 97). Korinthos'un en derin sırrını öğrenerek iktidar nezdinde işlemiş olduğu suç, sırrın ortaya çıkmaması gerektiği için açık açık dile getirilemediğinden, Medea'nın başka türlü suçlanmasının yolları aranmıştır: "İşlediği suçtan suçlanamıyorsa, ona karşı açıkça kullanılabilecek ve istenilen sonuca götürecek başka bir suçlama bulunmalıydı" (Wolf 2008: 81). Bunun üzerine öncelikle kardeş katili olduğu ileri sürülür. Ardından potansiyel bir suçlu olarak kentte yaşanan kıtlık, veba, ay tutulması, Turon'un iğdiş edilmesi gibi olaylardan sorumlu tutulur, tutuklanır ve çıkartıldığı mahkemede sürgün cezasına çarptırılır. Günah keçisi düzeneği işlemeye devam ettiğinden bu kez de intikam uğruna kralın kızı Glauke'yi öldürmekle suçlanır. Medea sürgüne gönderilmeden hemen önce Glauke'ye düğününde giymesi için bir elbise hediye etmiştir. Glauke'nin elbiseyi giyip intihar etmesi üzerine iktidar tarafından bu elbisenin zehirli olduğu ve onu ölüme sürüklediği söylentisi yayılır (Wolf 2008: 210-211). Bu ölüm bir intihar eylemi olsa da cinayet olarak yansıtılır. Kışkırtılan halk Medea'nın giderken güvende olsunlar diye tapınağa emanet ettiği çocuklarını intikam hırsıyla katleder.

Euripides'in yapıtında, aldatıldığı için kıskançlık ve intikam duygusuyla kralın kızını ve kendi çocuklarını öldüren Medea, Wolf'un yapıtında ne kıskançlık ve intikam duygusuna kapılan ne de kralın kızını ve kendi çocuklarını öldüren bir kadındır; aksine iftiralara maruz kalan bir kurbandır. Medea'nın çocuk katili olarak yansıtılmaması bir yenilik değildir, bilakis Euripides öncesi Medea'ya bir dönüştür, üzerindeki örtüyü kaldırmak ve onu tekrardan canlandırmaktır. Nitekim daha eski bir anlatıda çocuklarını canice öldüren bir Medea'dan değil, çocuklarını ölümsüzleştirmek isteyen bir Medea'dan bahsedilir (Scheffel 2003: 296). Öfkeli halkın kralın kızının intikamını almak için Medea'nın çocuklarını öldürdüğüne dair bilgi de yine eski bir geleneğe dayanır (Mitrache 2002: 212). Wolf'un, eril aktarımın arkasında başka bir Medea'nın olduğunu keşfetmesi, çocuk katili imgesini çizginin dışına çıkarak çok katmanlı bir şekilde yeniden kaleme almasını sağlamıştır. Buna göre Medea çocuk katili değildir, çocuklarının öldüğünden haberi bile yoktur. Sürgün edilmesinin hemen ardından çocuklarının öldürüldüğünü, dahası bu ölümden kendisinin sorumlu tutulduğunu yıllar sonra öğrenir:

> Öldüler. Katledildiler. Taşlanarak, diyor Arinna. Oysa ben gidersem intikam hırsları geçer sanmıştım. […] Körmüşüz. Çocuklardan yaşıyorlarmış gibi bahsediyorduk. Yıldan yıla büyüdüklerini izliyorduk. Bizim intikamımızı alacaklardı. Meğer ben daha kentin sınırlarından çıkmadan çocuklar çoktan ölmüşler. […] Korinthosluların benimle işleri hâlâ bitmemiş. Neler söylüyorlar. Ben, Medea, çocuklarımı öldürmüşüm. Ben, Medea, sadakatsiz Jason'dan intikam almak istemişim. Buna kim inanır ki diye soruyorum. Herkes, diyor Arinna. (Wolf 2008: 216)
>
> Arinna, çocukların ölümünün yedinci yılında Korinthosluların soylu ailelerden yedi erkek ve yedi kız çocuğu seçtiklerini söylüyor. Bu seçilen çocukların kafalarını kazımışlar. Benim ölmüş çocuklarımı ansınlar diye bir yıllığına Hera tapınağına göndermişler. Ve

aranır. Bu belirtiler dini farklılık, etnik köken, fiziksel özellikler veya aksaklıklar, yabancı olmak, kadın olmak şeklinde sıralanabilir. Suç isnadı yapılan ve günah keçisi seçilen şüpheli kişi oluşan krizden sorumlu tutularak suçlanır, şiddete uğrar, dışlanır ya da katledilir (bkz. Girard 1998).

> bu, artık her yedi yılda bir tekrarlanacakmış. […] Bu şekilde daha sonraki nesillerin de beni çocuk katili olarak hatırlamasını sağlayacaklar. (Wolf 2008: 217)

Korinthosluların, Medea'nın kıskançlık ve intikam uğruna çocuklarını katlettiği söylentisini yayıp, buna kendilerini inandırdıktan sonra, masum olduklarını göstermek için bizzat öldürdükleri çocuklara anma töreni düzenlemeleri ve bunu belirli aralıklarla tekrar etmeleri bilinçli bir eylemdir. Gelenekleştirilen tekrar eylemleriyle Medea mitosunun yapısı sürekli yeniden üretilecek, ekinsel belleğe sabitlenecek ve doğallaştırılacaktır (Uysal Ünalan 2010: 206). Medea'nın çocuk katili imgesinin sürekli yeniden inşası sağlanacaktır. Wolf, çocukları için düzenlenen anma törenleriyle yapılmak istenenin bilincinde olan Medea üzerinden bu düzeneği ifşa ederek içini boşaltır ve çocuk katili imgesini yapısöküme uğratır.

Wolf'un Medea mitosuna yaklaşım şeklinin yanı sıra anlatım biçimi de dişil yazıyla koşutluk gösterir. *Medea. Stimmen* çizgisel ve geleneksel anlatım biçimine karşı çok sesli bir yapıttır. Toplam on bir bölümden oluşan bu yapıt, her sesin yaşanan olayları kendi bakış açısından iç konuşma şeklinde aktardığı altı sesli, altı farklı *ben*'li, altı bakış açılı (Medea, Agameda, Glauke, Jason, Leukon, Akamas) bir anlatım biçimine sahiptir. Bu durum aktarılan bir bilginin sabit doğruluğunun olmadığını, anlamın sürekli değiştiğini göstererek, doğru ve yanlış gibi ikili karşıtlıkların sabit anlamlarını bozar. Nitekim Wolf'un kendisi de iyi ve kötü, olumlu ve olumsuz gibi ikili karşıtlıkların kendisi için yazınsal bir ulam olmadıklarını ifade eder (Wolf 2000b: 79).

Christa Wolf kadın bakış açısına sahip olan, kadının iç dünyasına yönelen, dişil deneyimleri yansıtan, dişil sese kulak veren, kadının gündelik hayatına dokunan Medea yaklaşımı ve *Medea. Stimmen* adlı yapıtıyla Fransız feminist kuramcılara benzer bir yol izlemektedir. Yaklaşımı ve yapıtı dişil yazı kuramını desteklemektedir. Kadın öznelliğini, deneyimini, bakış açısını, sesini, dilini, bedenini ön plana çıkaran dişil yazının nasıl bir yazı ve yaklaşım şekli olduğunun yazınsal uygulamasıdır. Öyle ki yazarın yapısökümcü bir okumayla Medea üzerindeki olumsuz imgeleri altüst etmesi, eril yapılanmış mitsel öğeleri tarihsel ve ekinsel çalışmaların desteğiyle mitsizleştirmesi, imge düzeltisine gitmesi, bir kadının elinden alınan itibarını, saygınlığı tekrar iade etmesi gibi unsurlar dişil yazı ile uyumluluk içerisindedir. *Medea. Stimmen*'in çok sesli ve çok katmanlı olması, olayların farklı bakış açılarıyla anlatılması, dilin sınırlarını zorlamakla birlikte geleneksel anlam yapılarının kırılmasını sağlar. Wolf, dildeki erkek-kadın, iyi-kötü, melek-şeytan gibi ikili karşıtlıkların olumsuz anlam taşıyan ikinci sırasına hep kadının konumlandırıldığı sıradüzeni Medea temsilinde bozar. Medea'nın tüm olumsuz imgelerinin içini boşaltarak anlamın sabit olmadığını ve sürekli değiştiğini gösterir. Bu bağlamda eril dizge tarafından yalan yanlış üretilen kadın imgelerini yok edip yerine gerçek kadını yazmak gerektiğini belirten Cixous'un (1976: 875-893), Medusa'nın kötü, dehşet saçan, korkunç gibi eril bir dille yapılanmış imgelerini reddedip, onu güzel ve gülen bir kadın olarak betimlemesi gibi Wolf da Medea'yı vahşi, kötü büyücü, çocuk katili imgelerinden arındırmış ve onu ana soylu geleneklere bağlı şifacı bir kadın olarak yansıtmıştır. Wolf'un Medea'sı öyküsünü, iç dünyasını ve dişil deneyimlerini iç konuşma şeklinde kendi sesiyle anlatır. Duygularını, düşüncelerini, arzularını, bedenini, deneyimlerini aktararak dilsel boyutta sembolik düzene semiyotik olanı katar. Dahası

ataerkil dizge içerisinde ana soylu değerler taşıyarak pürüz yaratan, kuralları ihlal eden, toplumsal cinsiyet kalıplarına uymayan bir kadındır. Bu yönüyle de çoklu anlamları bastırıp yerine sabit tek anlamlılığı koyan, ikili karşıtlıklarla beslenen ve babanın yasasına dayanan sembolik dizge içinde alt üst etme işlevi gören semiyotik unsur gibidir. Eril kimliği, eril dizgeyi, eril düzeni rahatsız ettiği için dışarı atılmıştır, Kristeva'nın (2014: 16) deyimiyle *abject*leştirilmiştir. Cixous'un (1977: 57) dişil yazı bağlamında yazının bedenden geldiği, kişinin bedenine benzediği, kadın bedeni erkeğinkinden farklı bir işleve sahip olduğu için kadının dil ve yazıyla ilişkisinin farklı olduğu yönündeki görüşleriyle uyumlu bir şekilde Wolf, yeniden yorumladığı Medea üzerinden dil ile cinsiyet arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu, dişil dilin, okumanın, yazmanın, estetiğin, geleneksel eril çizgiden farklı işlediğini somut bir şekilde göstermiştir.

Sonuç

Euripides öncesi mitos anlatılarında tanrısal soydan gelen, yarı tanrıça, bitkilerden anlayan, gençleştirme yetisine sahip, şifacı, zeki, bilgili gibi olumlu niteliklerle anılan Medea, sonrasında çeşitli cinayetlerden ve felaketlerden sorumlu, çocuklarını katleden, barbar, kötü büyücü, hain gibi imgelerle donatılmış ve günümüze kadar bu olumsuz imgelerle aktarılmıştır. Döneminin tarihsel ve siyasal koşullarıyla ilişkili olarak eleştirilerin, tartışmaların, haksızlıkların ortasında kalan Christa Wolf, insanların kriz anlarında neden kurban ve günah keçilerine ihtiyaç duydukları üzerine eğilmiş ve kendini Medea ile özdeşlemiştir. Çünkü ona göre Medea bir kadın olarak ataerkil dizgenin kurbanıdır, iftiralara maruz kalmıştır, haksızca suçlanarak günah keçisi seçilmiştir. *Medea. Stimmen* adlı yapıtı tam da bu bakış açısıyla, tarihin derinliklerinde olumsuz imgelerle gömülü kalmış, haksızlığa uğramış kadınları temsilen Medea'yı aklamak, iftiralardan arındırmak, elinden alınan itibarını ve saygınlığı iade etmek üzerine kurulmuştur. Dahası mitsel kadın öykülerini değiştirip dönüştüren, dişil özellikleri görünmez kılan, değersizleştiren, gerçekdışı temsiller ve potansiyel suçlular üreten ataerkil ekine karşı kadının sesine kulak veren, iç dünyasına inen, dişil deneyimlerini yansıtan, canavarlaştırılan imgelerini altüst eden çok katmanlı bir yapıttır. Bu yönüyle de dişil yazı kuramıyla uyumluluk içerisindedir.

Dişil yazı fallus merkezli, sıradüzensel, ikili karşıtlıklar üzerine kurulu, dişil olanı dışlayan eril bir dille yapılanmış geleneksel kalıpları yapısöküme uğratma, alaşağı etme, gerçek kadını imleme ve dişil deneyimlere dayanan gerçek temsiller yaratma hedefindedir. Christa Wolf bu doğrultuda geleneksel yanlış kadın temsillerini değil, gerçek kadını imgelemiştir. Medea'nın bedenine işlenen tüm eril söylemlerin yeniden okumasını yaparak yapısöküme uğratmıştır. Dehşet saçan Medea'nın değil, iyi nasihatte bulunan, şifa dağıtan, olumlu nitelikler taşıyan başka bir Medea'nın izini sürmüş ve sonunda üzerindeki ataerki örtüsünü kaldırıp kök-Medea'ya ulaşmıştır. Christa Wolf'un Medea'sı büyücü değildir; şifa dağıtması, insanları ve hayvanları etkileme gücüne sahip olması, bilgili olması ataerkil ekinde büyücü olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Barbar, vahşi değildir; yabancı olması, farklı geleneklere sahip olması, ekinsel, yaşam biçimsel ve düşünsel açıdan ana soylu izler taşımasıyla ilişkili olarak öyle algılanmıştır.

Katil değildir; bilakis çocukları ataerki tarafından katledilen bir kadındır. Yaptığı ileri sürülen tüm olaylar asılsız söylentilerden ibarettir. İktidarı tehdit eden bir öteki ve bir korku unsuru olmasıyla bağlantılı olarak suçlanmış ve dışlanmıştır. İktidar karşıtıdır; erkek egemenliğini, toplumsal cinsiyet rollerini kabul etmez, farklı ve yıkıcı olmayan ana soylu değerler ölçüsüne sahip, aydın, aklını kullanan, mantıklı kararlar alan, aynı zamanda duygu ve sezgilerinden faydalanan bir kadındır (bkz. Öğretmen 2019). Dolayısıyla ataerkil dizge içerisinde rahatsız edici bir işlevi vardır. Diğer bir ifadeyle sembolik düzende kendini gösteren semiyotik sestir. Bedenini, duygularını ve deneyimlerini dahil ederek eril düzenekleri sekteye uğratır, işleyişini aksatır, akışını bozar.

Christa Wolf, Medea çalışmasında direnen, itiraz eden, karşı koyan bir kadın okur ve yazar tutumu sergilemiştir. Aktarılagelen kadın kalıp yargılarını benimsememiş, onlarla mücadele içerisine girmiş, sorgulamıştır. Bir taraftan feminist bir eleştirmen gibi kadını ötekileştiren, baskılayan, nesneleştiren ataerkil ekin tarihini deşifre edip dişil yazı tartışmaları yaparken; diğer taraftan *Medea. Stimmen* adlı yapıtıyla bir kadının dişil deneyimlerinden hareketle olaylara yaklaşımının, görme, alımlama ve yazma edimlerinin geleneksel-eril olandan farklılaştığını somut bir şekilde göstermiştir (bkz. Öğretmen 2019). Ekin ve yazın tarihine eleştirel yaklaşarak, eril dili ve düşünce biçimini sorgulayarak, geleneksel kadın imgelerini yapısöküme uğratarak, kadın kalıp yargılarını alt üst ederek, kadın temsillerinin üzerindeki eril söylemleri kazıyarak, kadının iç dünyasına girip, kendi sesiyle kendi öyküsünü anlatmasını sağlayarak dişil yazı kuramıyla koşutluk gösteren bir yol izlemiş ve bir dişil yazı kılgısalı sunmuştur.

Kaynakça

Akyıldız Ercan, Cemile / Balkaya, Dursun (2018): Euripides, Seneca ve Christa Wolf'un Eserlerinde Medea İmgesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 60, 1-11.

Aydın, Yıldız (2006): Eleştirilerin Odağında Bir Yazar: Christa Wolf. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur* 18, 125-132.

Aydın, Yıldız (2008): Medea ve Başkalaşımları. *Bir Bilim Kategorisi olarak „Kadın" Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı.* Y. Kocadoru, G. Çakır Damaoğlu (Ed.). Eskişehir: Gülen Ofset. 93-98.

Aydın, Yıldız (2016): *Reflexionen über Entfremdungserscheinungen in Christa Wolfs Medea. Stimmen.* Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Aydınalp, Esra Başak (2020): Hélène Cixous'ta Dişil Yazı: "Oidipus'un Adı-Yasaklanmış Bedenin Şarkısı" ve "Dora'nın Portresi" Adlı Eserlerinin Yapısökümü, *Edebî Eleştiri Dergisi*. Cilt 4/ 1, 26-37.

Aydınalp, Esra Başak (2024): Didem Madak Şiirinde Dişil Yazının İzleri: Kadınlık, Bellek, Beden ve Dilin Çok Katmanlı Temsili. *Söylem Filoloji Dergisi.* Edebiyat Kuramları ve Eleştiri Özel Sayısı, 54-74.

Baumer, Franz (1996): *Christa Wolf.* Berlin: Morgenbuch Verlag.

Butler, Judith (2014): *Cinsiyet Belası.* (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Chiarloni, Anna (2000): Medea und ihre Interpreten. Zum letzten Roman von Christa Wolfs. M. Hochgeschurz (Hg.): *Christa Wolfs Medea Voraussetzungen zu einem Text - Mythos und Bild* (174-188). München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Cixous, Helene (1976): The Laugh of the Medusa. (K. Cohen, P. Cohen, Çev.) *Signs - The University of Chicago Press Journals* 1(4), 875-893.

Cixous, Helene (1977): *Die unendliche Zirkulation des Begehrens.* (E. Meyer, J. Kranz, Çev.) Berlin: Merve Verlag.

Cixous, Helene (1980): *Weiblichkeit in der Schrift.* (E. Duffner, Çev.) Berlin: Merve Verlag.

Donovan, Josephine (2014): *Feminist Teori.* (A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Durudoğan, Hülya (2014): Unes Femme: Kristeva, Psikanaliz ve Kadın. *Cogito-Cinsiyetli Olmak* 156, 51-66.

Eagleton, Terry (2014): *Edebiyat Kuramı. (*T. Birkan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Emmerich, Wolfgang (2000): *Kleine Literaturgeschichte der DDR*. Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag.

Erhat, Azra (2014): *Mitoloji Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Euripides (2014): *Medea.* (A. Çokona, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Felsner, Kristin (2010): *Perspektiven literarischer Geschichtsschreibung: Christa Wolf und Uwe Johnson.* Göttingen: V&R unipress.

Georgopoulou, Eleni (2001): *Antiker Mythos in Christa Wolfs Medea. Stimmen und Evjenia Fakinus Das siebte Gewand. Die Literarisierung eines Kultur- Prozesses.* Braunschweig: Romiosini Verlag.

Girard, René (1998): *Der Sündenbock*. Zürich, Düsseldorf: Benziger Verlag.

Glaser, Horst Albert (2001): *Medea oder Frauenehre - Kindsmord - Emanzipation: Zur Geschichte eines Mythos.* Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Grimal, Pierre (2012): *Mitoloji Sözlüğü - Yunan ve Roma.* (S. Tamgüç, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Hesiodos (2018): *Theogonia-İşler ve Günler.* (A. Erhat, S. Eyüboğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hilzinger, Sonja (1986): *Christa Wolf.* Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

Humm, Maggie (2002): *Feminist Edebiyat Eleştirisi.* (Ö. Atay vd., Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Irigaray, Luce (2006): *Ben Sen Biz.* (S. Büyükdüvenci, N. Tutal, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi.

Janke, Alena (2010): *Antiker Mythos und moderne Literatur: Zum Problem von Tradition und Innovation im Werk von Christa Wolf („Kassandra" und „Medea. Stimmen")* (Doktora Tezi). Universität Hamburg.

Kerényi, Karl (1996): *Die Mythologie der Griechen*. *Die Heroen-Geschichten* (Bd. 2). München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Krischel, Volker (2003): *Erläuterungen zu Christa Wolf Medea.* Hollfeld: Bange Verlag.

Kristeva, Julia (2007): *Ruhun Yeni Hatalıkları.* (N. Tutal, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kristeva, Julia (2014): *Korkunun Güçleri İğrençlik Üzerine Deneme.* (N. Tutal, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Magenau, Jörk (2002): *Christa Wolf Eine Biographie.* Berlin: Kindler Verlag.

Mitrache, Liliana (2002): Von Euripides zu Christa Wolf. Die Wiederbelebung des Mythos in „Medea. Stimmen". *Studia Neophilologia* 74, 207-214.

Moran, Berna (2016): *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Opitz, Michael / Hofmann, Michael (2009): *Metzler Lexikon DRR-Literatur.* Stuttgart: J.B. Metzler Verlag.

Öğretmen, Semra (2019): *Mitos Yansımaları: Christa Wolf'un Kassandra ve Medea. Stimmen adlı Mitos Çalışmalarında Kadın İmgesi* (Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi ve Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Postl, Gertrude (2009): Tekrar Etme, Alıntılama, Altüst Etme Irigaray'ın Taklit Kavramının Politikası. *Cogito-Feminizm* 58, 146-158.

Roscher, Wilhelm Heinrich (1894-1897): *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie* (Bd. 2). Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner.

Sarup, Madan (2004): *Post-yapısalcılık ve postmodernizm.* (A. Güçlü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Scheffel, Michael (2003): Vom Mythos gezeichnet? Medea zwischen ‚Sexus' und ‚Gender' bei Euripides, Franz Grillparzer und Christa Wolf. *Wirkendes Wort* 53/ 2, 295-307.

Schmidt, Margot (1992): Artikel „Medea". *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (Bd. 6), 386-398. Zürich-München: Artemis Verlag.

Schößler, Franziska (2008): *Einführung in die Gender Studies.* Berlin: Akademie Verlag GmbH.

Stephan, Inge (2006): *Medea Multimediale Karriere einer mythologischen Figur.* Köln: Böhlau Verlag.

Uysal Ünalan, Saniye (2010): *Literarische Repräsentationen des Mythos. Aspekte und Tendenzen der Mythenrezeption in Romanen der Moderne und Gegenwart* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vinke, Hermann (Hg.) (1993): *Akteneinsicht Christa Wolf. Zerrspiegel und Dialog. Eine Dokumentation.* Hamburg: Luchterhand Literaturverlag.

Weigel, Sigrid (1989): *Die Stimme der Medusa.* Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH.

Wolf, Christa (1983a): *Lesen und Schreiben Neue Sammlung - Essays, Aufsätze, Reden.* Darmstadt: Luchterhand Verlag.

Wolf, Christa (1983b): *Voraussetzungen einer Erzählung: Kassandra.* Frankfurt am Main: Luchterhand Literaturverlag.

Wolf, Christa (1999a): *Essays/Gespräche/Reden/Briefe 1959-1974* (Bd. 4). München: Luchterhand.

Wolf, Christa (1999b): *Hierzulande Andernorts.* München: Luchterhand.

Wolf, Christa (2000a): *Essays, Gespräche, Reden, Briefe 1975-1986.* Bd. 8. (S. Hilzinger, Hg.) München: Luchterhand.

Wolf, Christa (2000b): *Christa Wolfs Medea. Voraussetzungen zu einem Text - Mythos und Bild*. (M. Hochgeschurz, Hg.) München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Wolf, Christa (2008): *Medea. Stimmen.* Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.